

ԱՆԱՑԻՏ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱԾ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ԳԵՂԱՐՈՒԵՏՈՒԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

ՅՈՒՆԻՍ 190X 2

ԹԻՒ 6

ԱՆԱՑՄԵՏ ՔՐԻԶԱԿԻ ԵՐԳԵՐԸ

Տաղիկներու փոքրիկ հաւաքածուն որ մեզի մնացած է նաևապես Փուչակէն, ամենէն մաքուր ազատանդուն է զոր մեր հին գրտկանախթիւնն արտադրած ըլլայ. և ապագիտուցիչ բան մըն է պրայդ գործ, ինչպէս եւ անոր հեղինակին անոնք, անձնաօթ մնացած ըլլայ ոչ միայն մեր հասարակութեան, այլ եւ մեր բույր գրագեաներուն :

Քուչակի գործը ճանչցայ Վենետիկի վանքը կառարած ուսումնասիրութեանց միջոցին՝ ասկից չորս տարի առաջ : Ս. Ղազարու հին ձեռագրիքուն մէջ անտարի մնացած միջնադրեան ուսանաշնորհն օգննակած ատենան, ուշադրութիւնն զրաւեցին թիւ 1371 տաղարանին մէջ՝ քառակիներու եւ վեցեցակիներու մէկ քանի շարքիր, որոնք զիս զմայեցուցին իրենց ներշնման մեծ թարմութեամբն ու ինքնառագութեամբը, ձեւի հեշտաւէտ՝ գունագիտութեամբն ու արտակարգ սկզբութեամբը, շեշտի պաշտօնի անկեղծութեամբն ու զօրութեամբը, առանց մէջ տաղիկներ կային որոնցնման ոչինչ տեսած էի ամբողջ հայ գրականութեան մէջ :

Ի՞նչպէս համարձակած էին Հայոց հին մատենադրութիւնն չոր, միօրինակ, միմիքայն միստեագիան հաչակեր, քանի որ արտին երգը այլան

ասուուածայիրն կերպով զեղեղող էջեր մնացած էին մեզի մեր նախնիքներէն, էջեր որոնց մէջ զեղեցկութեան տարամեթք սէրը, կեանքի տարփանքը, հեշտանքին պաշտօնմը, համակ հեաթանոս առողջութեամբ մը ծաղկած, զմայելիսը ին անպատկան ժեսթեր կուրազեն երբեմն :

Նև ի՞նչպէս Վենետիկի Միխիթարեանները անտիք կրցած էին պահել այդ անրադատենի հրաշակերուք : Այդ տաղամարտնչերն իրարէ զատուած էին ուրիշ քերթուածներով, օրինակիներուն կոսմէ դրուած տարամած տիտղոսներ կը հրէին («Տաղ սիրոյ զեղեցկու», «Տաղ սիրոյ», «Տաղ հայերէն վասն ուրախութեան» . «Վասն ուրախութեան»), եւ հեղինակի անուն ճշող ու եւ է յիշատակութիւն չունէին իրենց կրցուած : Բայց ամենքն ալ, նոյն շեշտով ողեւուրուած, ոճով, լիզուով, ներընչումով համանման, միակ հեղինակի մը գործը թուեցան ինձի : Օրինակցից բոլորը, մատաղիր ըլլալով զանոնք հաստարակել իրեն հին ժողովրդական անանուն երգեր : Բարիզ գարձին, ձեռքս անցան : Արիստակէս վարդագիւն Տեղիանցի «Հայերգ» ուրախութիւնս անուն եղաւ՝ անոր մէջ զտնելավ նոյն տաղամարքը «Եաղազ» հոգւայ եւ սիրոյ ուսանաւոր է բանս տիտղուավ, ու հեղինակի անունվ մը լուսաւորուած :

Այս երգն, կը գրէր Տեղիանց վարդագիւն, նախարանին մէջ : Նամապետ վարպետ Փուչակինն է, որ օրինակութէ նԱԼ (1583) ի Սերաստիա, եւ նոյն օրինակէն հանած է գրը ին ՌՃՆ (1746) թուին՝ Պետրոս երէցի :

Գործը ուրեմն անտիպ չէր բոլորովին, բայց շատ քիչ ծանօթ հաւաքածուի մը անկիւնը կորսուած, առանց որ քննաւատ ձեռք մը անոր արժէքն ի վեր հանած, զայն իր բուն լոյսին մէջ դրած եւ, անոր տուած ըլլար հայ գրականութեան մէջ այն տեղը — ամենաւարդը — որուն իրաւունք ունէր, և արդէն Տելիանց վարդապետին տպած օրինակը ամբողջ չէր. Վենետիկի վանքին ձեռագրին պարունակած օրինակին մէջ կան բազմաթիւ քանակներ, — եւ ամենասիրուններէն, — որոնք «Հայերք»ի օրինակին մէջ կը պակրին, ինչպէս եւ «Հայերք»ի օրինակին ունի շամը կտորներ, որոնք չկան վեճետիկի օրինակին մէջ, Վերջապէս Բարիքի պայացին Մատնապարագի թիւ 101 Կայերէն առաջարին մէջ տիսայ տաղաջարի մը, որուն մէջ կը գտնուին Վենետիկի ձեռագրին պարունակած Քուշակի երգերէն մէկ քանին եւ որը թէ՛ այս հանգամանքով, եւ թէ՛ իր բոլոր տաղերուն ոճովն ու ոգովը, իրաւունք ունի Քուշակի վերագրուած ապկերու հաւաքածուին մէջ մտնելու, ի մտոյ պիտի հրատարակինք հատոր մը որուն մէջ պիտի ամփոխն վենետիկի եւ Բարիքի ձեռագիրներուն ինչպէս եւ «Հայերք»ի օրինակին բոլոր տաղերը, ծալպէնտագրուններով նշանակիւն տարբերութիւններն այն տաղերուն որոնք երեք կամ երկու օրինակինքուն մէջ միանգամայն կը գտնուին : Դուրս պիտի թողունք այն մէկ քանին եկեղեցական երգեցը որոնք ոչ մէկ բանաստեղծական հանգամանք չունին եւ Քուշակի քնարին հետ ո եւ է կապ ցոյց չեն տար, ինչպէս օրինակի համար՝ հետեւեալ,

«Թարրիէլ իջեալ յերկնից եւ սրբոյ կուսին աւ ւետեաց.

Ուրախ լեր, կոյս Տալիթայ, զի դժոյս լինիցիս փառաց,

Ահա լզանաս չնորհօք, զոր յարաջն անայի ասաց.

Ի քէն նամնի Քրիստոս, որ փրկէ զմարդիկի ի մեղաց» :

Պիտի դուրս թողունք նաեւ այն կտորները ուրոնք կը գտնուին ուրիշ բանաստեղծներու որչափէն պատկանած տաղարաբերուն մէջ, ինչպէտ օրինակի համար՝ հետեւեալ տողերը որ գտնուին Պուռզի անունով մեզի միացած երգագունջներուն մէջ.

Անշխարհն է կանաչ մարգեր, մենք ի մէջն եսք կաթոյ հաղիր, Գրոզն այլ բաժան ընկերու ու կը մէկ մէկ զէպ

ի վեր, եղարք, երբ ի հաց նստիք, ձենեցեւք ձեզ մէկ մ'այլ ընկեր,

Մեռնիմք ի յանդէն երթամբ նաև նստիմքան զմէկ մ'ալ ի վեր» :

Կամ հետեւեալ տողերը, որոնք Ֆրիկի վերապրուած շարքերուն մէջ կը գտնուին.

ԱԲագան ի յանտառ մորին, Քէպէտ բու թէսկտ բազմէ, Գուարին ի ծովին միջին թէպէտ քար թէսկտ գոհարէ :

Խելօքն ի յանդէտն ի մօտ, մորիկ արեք ինչ նման է, ձքագն ի կուրին առջեւ կը վառի՝ ինքն չկետէ» :

Այս բոլորն արգէն «վարդապետական» բանասեղծութեան կը պատկանին, որ Փրիկին ու Պաղին բուն ճիւղն է, մինչդեռ Փուշակի բանաստեղծութեանց տիրական նիւ թէ սէրն է, եւ այդ սիրոյ տաղերը բոլորն ալ Քուշակինն են շատ հաւանականարար, քանի որ ուրիշ ու եւ երգիչի քերթուածներուն մէջ անոնցսէ տոյ մը չենք գտած և Այդ սիրային տաղերուն ամենն ալ հաւասար չեն զենեցկութեամբ. կան մէկ պանի հատ որ շատ տակ են : Մենք ամենք ալ պիտի հրատարակինք, քանի որ «ոտքիւման» մէն է որ կ'ուշենք պատճին անգամ ըլլալով ամրոցութեամբ երեւան հանել : Առանց հետ պիտի հրատարակինք նաև եւ իբրև Քուշակի գործեր, կարգ մը իրատական տաղեր որոնց ոմանք շատ սիրուն են, և մէկ քանի հրաշալի զանգուխտի երգեր, որոնց Քուշակին արտազրութիւններն ըլլալուն պատճառ մը չաւնինք առ այժմ տարակուածնւու, քանի որ զանոնք գեռ չենք գտած ուրիշ բարեւածներու վերացրուած տաղամարքերուն մէջ : Մեր հրատարակութեան մէջ զպիտի կետեւինք այն շարքին որով այդ տաղերն իրացը կը յաջորդեն երեք ձեռագիր օրինակինք ուրուն մէջ :

Այդ երեքին մէջ ալ տաղերը իրացը կը հետեւին իստան ի խուռն, առանց ո եւ է կարգաւորութեան . քանի որ այդ քանակներէն ու վեցեակներէն իւրաքանչիւրը անջատ ամբողջութիւն մը կը կազմէ, կրնանք զանոնք հրատա, ակիլ տարբեր կարզով մը, կարգով մը որ աւելի տարամանական է եւ աւելի ներդաշն իւրեւ իւրամբ պիտի բամենին ամենմատ, Ա, Սիրոյ երացիր, Բ, Իրատակին երգիր, Եւ, Գ, Պանդուխտի երգիր, Պիտի հրատարակինք Կողմութեամբ

պյան տաղերին ալ որոնց ցմէ տողիր կը պակսին՝
կամ որոն մէջ կան բառեր ոչչ օրինակուած
եւ անհասկանալիք զարձած։ Ասպասաւով օր նոր
ու լաւագրդն օրինակներ գտնուին եւ այդ պար
կասները լաւանան։

Զենք կրնար անշուշտ հաւասառել թէ այս բոլորը զոր պիտի հրատարակենք իր Քուչակի գործը , այդ միակ անձին արտադրութիւնն ներն են իրօք : Կարելի է ենթադրել որ ա- և ոնք այլ եւ այլ ժամանակներու մէջ ապրած բաղմաթիւ հայ աշուշներու լաւագոյն երու գերն ըլլան , զոր Քուչակի հաւատոցն էր թի- րեւս ու կ'երակ ինչո՞յց փնկրուն ու հանգես- ներուն , իր նախորդներուն թողած գանձին վրայ իր անձական սահղանապութեան բա- ժինն ալ աւելցնելով . եւ կամ թերեւս օրի- նակիշները , որոնց ձևապրերը մազի հասած են , միեւնոյն շարքին մէջ համախմբած են Քու- չակի , ինչպէս եւ ուրիշ ալուզներու տաղեր , խոսնիթառուն . եւ այսպէս , այդ Քուչակի մը անձնական գործը կարծածնի թերեւս և հայ ժո- ղովրդական քնարերգութեան հակաբարձր մըն- է որուն նեղինակէ ոչ թէ անձ մը , այլ հա- ւագիան քնարն է հայ ժողովրդին : Այս են- թագորսթեանց ուժ կուտայ այս պարագան- մանաւանդ որ այս Քուչակի վերագրաւած շար- քին մէջ կան կողորներ որոնք՝ ինչպէս վերե- մանանինք ըլքի արգէն՝ յայսնապէս Քուչակինը չեն , այլ ուրիշ բանասանիդներու , Պուզին , Թթիկն , եւն , ինչպէս եւ տաղեր որոնք չենք զիսեր թէ որո՞ւն գործն են , բայց անբարե- անհամ են որ ապահնվագիտ Քուչակին ապէնքն չեն ցայտած : Ինչ ալ ըլլայ , քանի որ երկու կրեք օրինակ միայն ունինք Քուչակի վերա- գրաւած ապահերէն , եւ քանի որ բալր հայկա- կան հին ձևապրերու բաղդատական քննութիւ- նը զիս չէ կատարուած , կարելի է զնուա- պէս որոնել թէ այդ սաղերէն որո՞նք են անոնք որ բան կ'առ Քուչակի գործն են , կ'եւ մը կայ որ հասաւս է . ԺԵ գարուն վերջըն մը մ.Ձքն ակիցը , Վանայ Խերակինի գելգին մէջ ապ- րած է աշուշ մը , որ իր երգերուն բաղցրութեամբն արտասովոր համբաւի մը սիրացած է , այն աստիճան որ իր գերեզմանը սբրավայր մը զարձած է Վանեցիներաւն համբաւ , որոնց մին- չեւ ցարդ աւխուի ի՞րթան հօն՝ որդիք թէ սուրբ մը ըլլար այնակ հանգչողը : Քիրին ու ալուր աղջիկները երդող աշուզը մը տրուած ար զերագոյն եւ սրտաշարժ պատիւը – զգա- հաւ ժողովուոր ուրիշ ու մերժաւու է հանգա-

յած — ցայտ կուտայ թէ նահապես Քուչակի իր
արտադրած երգերով արտասովոր լուզում մը
յառաջ թերած, առվորականէն բարձր հիմացում
մը Ներշնչած է իք հայրենակիցներուն և եւ
զած է ուրեմն իրօք արտակարգ զօրութեամբ
և ինքնատպութեամբ բանաստեղծ մը : Մինչ
Հայ որ նոր տովեաններ հակառակ չնասաւա-
տին, ինքնամբ ուրեմն այդ բոլոր սրբուն տա-
շը ըստ համարի Քուչակի գործը, և Քուչակն
ալ համարի ամենայն իրաւամք՝ իրբեւ հին
Հայութեան ամենէն ինքնատպա ու ամենէն
անուշ երդիչը : շատ բարձր միջնադարիան բու-
լոր միւս ծանօթ երգիններէն, Գրիգոր Աղթա-
մարցիէն, Սկրաբչ նազազէն, Թէկուրանցիէն,
(որոնց երգերը պ. Կոստանեանց հրատարակեց
հմատից ծանօթագրութիւններով), նոյն իսկ
բարձր Շնորհալիքն եւ, բուրգ միւս հին քանա-
ստեցներէն, իրեն հնա բաղպատուեւս արժանի
ունենալով միայն Գրիգոր նարեկացին, որ
միտսկական մղձաւանչին, քրիստոնէական
խաւարչտին եղերեցութեան մեծ նայնն է, ինչ-
պէս Քուչակի սրտի յանիսկական գարունին
լուսեցէն ու թեւալոր զայլացը :

Ոչ մէկ կենսագրական ծանօթաթիւն չու-
նինք, գժարաջարար, Քուչակի վրաչ Ուրիշ
ոչինչ գիտանք բայց եթէ այս մէկ քանի ման-
րամատնութիւնները զոր Տեղականց կարգապե-
տին ծանօթագրութեան քաղերով կը յիշեմ
հու, անտ ինչ որ կը գրէ Տեղականց վարդա-
պետ :

Անարակիսն բարդաւայ զիւղ մի է ի Տղոս
գաւառն Վասպուրականի, Արքական Հանգին
արքեւծան եղին, և Քուչակ աշցոյին ու իր
պատուհանաւու վարպետ աշուղին սփառական
զիւղն է, որի թոռն եւ պատրիքի միասին հոն
թաղուած են, և գերեզմաննին իրեւ ու խառա-
տեղի համարուած է աելացցոցմէ: օ

Այս տողերն այնպէս մը երթագրել կուտան
թէ Խանապետ Քուչակի Անարակոնին ծնած ըլլայ, ·
արդ, Քուչակի տաքերուն մնծամանուն թեանը
իջուան Վանիի բարթուան շատ արքեւծի եւ Ակ-
նայ ժողովրդական ներքերուն լկուին կը նմանի
անոնց ձեւերն, ասութիւնները, պատերներն
ունին, անոնցմէ տողեր, տուներ իսկ կը պա-
րունակէ մերթ, և այդ երգերուն մէջ կան
շատեր որ մինչեւ հիմա կ'երգուին Ակնայ մէջ,
— և Ակնայ մէջ միայն ։ Եստ հաւանական է
որ Քուչակ Ակնայի էր, և իր կեսանքին վերջին
մաս Խարակոսին անցուցած եւ պայսակի մե-

Լեզուն որով գրուած են այդ տաղերը հեռու է ոսկեցարեան մաքր . թիւնն ունենալէ . տան-
կերէն ու պարսկէն բառերով ողողուած ,
պարզուկ ու նոյն հսկ գոհերէկ ուսմերէն մըն-
է , քերականական բազմաթիւ խորթութիւնե-
րով , բամաի տղայական ու բարբարու համա-
ձայնու թեամբ մը : Բայց անոնց համար ո՞ր
մարգրոտին արժեքը գիտեն ճանչնալ տան-
ու մութ իւեցին մէջէն , այս անտառ լիքուն :
ուր սակայն միր արդի արեւմտեան հայերէնին
բոլոր տարրերը , և բոլոր գեղեցկութիւնները
կը գտնուին արբէն , չի պահուցներ հրացումը
զոր այդ տաղերը կը ներշնչեն Դեղզեկութիւնն
ըմբռնող ուեւ է մաքք : Մեր հին գրականու-
թեան մէջ ուր երկարաբանութիւնը , նոռու -
թիւնը , հանտորականութիւնը կը տիրաբառեան
նոյն հսկ լաւագոյն հներնակներուն քով ,
Քուչակի երգերը ցամայի և մէկ հատիկ բա-
ցառութիւն մըն են տարօրինապէս հակիրն ու
պարզ ամէն հնետորութենէ գիրծ բանաստեղ-
ծութեան : Սիրտն է որ կ'իշեէ հոս , սիրտը՝
մերկ ամէն արտեստակութենէ , բայց սիրտ
մը որ արտակարօքէն ճոխ ու խորունկ ու
քաղցր հնչեան մը ունի իր երգին մէջ : Այդ
գեղանիրուն մէջ կան տողեր որ , արգէն ձեւով
ալ ինպէս իմաստով վիճա ու ազնիւն , ամե-
նափեցիկ տողեր են զոր հայ բանաստեղ-
ծութիւնն արտադրած լիլայ և որոնք այդ
տաղերուն խառնափնոր մացաւուին մէջէն
անզուզական ծաղիկներու պէս կ'անշատուին .
ինչպէս , օրինակի համար , սա քանի մը տողերը
որոնք ամրող գերթուածներ կ'արժեն :

... Այս զիշեր լիրանց բարձանց ծաղկունանց
ի մէջն եմ ի բռն ...
... իմ սիրտա ի քո վառ սիրուո զէտ աշնան զա-
զէլ կու դղայ .
Արտառնք ի յերես ի զեր զէտ զարնան արեւ
կու ցողայ :

... իմ եար , զու յերդիկն՝ ի գուն , ծոցք լոյս
տար սատղներուն ...
... իմ եար բարձրադաշնայ լուսին , ուշը երթաս
զիշեր անուուն :
... Քու շունչդ է ինկան փոշի , քո մազերդ է
ճիւզք խաղողի ...

Պահ մը կասկածեցայ որ պարսկի բանաս-
տեղծութեանց նմանողութիւններ չըլլային
այդ երգերը . կասկածու ամրացաւ գանելով ա-
տոնց մէջ հնետեւեալ երկու տողը .
Ալյն օրն ի մօրէ ծնար , գուն լայիր՝ ամէն
ինդային

Հանց մաքուր ել ի յաշխարէն , թ' երկիր լայ
նա զու ծիծազիս , »

զոր Պարսկի ար Մենար կը յիշէ նոյնութեամբ
իր «La Poésie en Perse» ախաղոսուած տեարա-
կին մէջ իրեւ զործը Սպահանցի Ահմէտ Հա-
թիփ պարսկի բանաստեղծին . հետամուտ եղայ
այդ բանաստեղծին ապրած թուականն իմա-
նուուն , և ստուգեցի որ Համբիթ մեռած է ԺՌ
զարու վերթորը , մինչդեռ Քուչակի վիազպը-
րո ած երգերն օրինակուած են 1583 ին ուրեմն
Քուչակի այդ երկուողը Համբիթին նմանուած չի
կրնար ըլլալ . շատ հաւանականաբար այդ
տողերը կը ցուցացնեն արհելեան հինաւուց
առածածեւ ասացուածք մը (1) : Խսկ Քուչակի
վերադրուած միւս բոլոր տաղերէն զեռ տող մը
չեմ հանդիպած սուարզզի ուրիշ և եւ է
բանաստեղծի գործին մէջ : Այդ երգերն ընդհա-
կուակն կը թուին ըլլալ ինչ որ մեր բանաս-
տեղծութիւնն ունի ամենէն աւելի «հայկա-

(1) Ահմէտ Համբիթ , կը գրէ Տըֆրեմերի
սփուրնալ Աղիմաթիքի 1836ի փետրուար-մարտ
ամ թիւնն մէջ . . . մեռա միւ զարու երկ-
րորդ կէսին մէջ . . . մեռա միւ զարու երկ-
րորդ կէսին մէջ : Տըֆրեմերի , այդ յօդուածին
մէջ կը յիշէ Համբիթի տաղը որ կը կը նմանի
Քուչակի երկու տողերուն , և որ հնետեւեան
է բա իր թարամանութեանը .

Եշիչ օր քու ծնու միջոցիք , ամեննքը զուարթ
էին իւ զուն միան արցունք կը թափէիր :
Այնչւ վարուէ քու կեանքիդ մէջ , որ ման-
ուառ վարիկանին ամենը լան և զուն միան
կուալթ ըլլալ » : «Asianic Miscellany» ի
երկորր հանտորին մէջ (էջ 374) կ'անելցին
Տըֆրեմերի , կը զանուի պարսկական բուպայի
մը , այսիդին քանեակ մը , ուր միեւնոյն քանար
արտայալուն ած է տարբեր և ըստ իս նուազ
ախորժիւի ծեւով մը : (Asianic Miscellany) ի
հատորնիրը հրատարակուած են կալկաթայի
մէջ ժթ գարուս սկիզբը , և զոր արտասկեն
պարզակն , հնչկաման ու բարական բա-
նուածութութեանց անգլիերէն թարգմանու-
թիւններ :

Ճամփի «Եջնուն և Լէլլային քրանսերէն
թարգմանութեանը կցուած մէկ քանի պար-
սկական բանաստեղծութեանց շարքին մէջ . նէ-
զի դրան է անեւ քանեակ մը որ միւնոյն ի-
մասք է անու սկիզբը , և զոր արտասկեն
պարզակն , հնչկաման ու բարական բա-
նուածութութեանց անգլիերէն թարգմանու-
թիւններ :

Ճամփի «Եջնուն և Լէլլային քրանսերէն
թարգմանութեանը կցուած մէկ քանի պար-

սկական բանաստեղծութեանց շարքին մէջ . նէ-
զի դրան է անու սկիզբը , և զոր արտասկեն
պարզակն , հնչկաման ու բարական բա-

կան» : Այդ տաղերուն մէջ «հայերէն ասելը», բացատրութիւնը, որ մէկ քանի տեղ կը կրկնուի, (ազր խմէ ու հայերէն կ'ասէ), «կասմէն թէ հայերէն ասա» նշանակալիք է : Ճեր աշուղները որ մահմանավան սիրապես թեան Հայաստանի մէջ վերջնապէս սարածուելէն յետոյ՝ չաս և աւելի քանի պէրէն ու թրգերէ կը քերթէն քան հայերէնուն, —ինչպէս Սայաթ-Նովան իսկ, — սրտի պէտք մը կը զգային սակայն իրենց մայրենի լեզուով աւ արտայայտելու իրենց հոգւոյն մեծ յուզմունքները, եւ այդ պարագային՝ կը զնանյին անշուշտ բանաստեղծական ու երաժշտական ստար բանաձեռնութեան հետո՝ հայկական աւանական թութեան շաբանակն մէջ, զաղնջական աւանդութեանը զօր հին հայ երդիշները թողած էին եւ որ հակառակ ստար հոգը ազգեցութիւններուն՝ կ'ինձանի կը մնար, Քուչակի հայերէն ասան բարել կ'ուզէ թէ այդ երդիշը լրացուած էին հայկական ու ճողով, եւ հայկական երաժշտութեամբ : Այդ ապակերուն կարգ մը ճեւերն ու զարձուածքները Հայութան ամէն կողմից ։ Տողդրդական երգերուն մէջ յաճախազէպ են, հայկական ֆոլքլորին խոտացումը կը թուին աննոնք, եւ չաս հանականարար Քուչակի իր այդ պատկերներուն, բացարութեանց ։ Նման նութեանց բարորն ալ իր ուղեղէն չէ հնարած, այլ մողորդական երգերին—որոնց ամանք շահին ըլլալու են, թիրեւս հեթանոսական շըրանէն մատաց, — թաղած է իր տաղերուն գլուխաւոր մոթիփները, այնպէս որ այդ երգական գույնութեանը ։ արգէն, այդ երգերը, յաճախ չատ անձնական յուզման մը շնչառը արդիկով հնանգեր, իրենց ամրոց՝ ջութեանը մէջ այլազան հոգեկան վիճակներու թարգմանու կ'ասա ըլլալու ճեւն ունին . աննոնք կ'արտայայտան երջանիկ սիրահարէն լաց ինչպէս իր եարին մեկնուածին հուեէն և ծեցկանացող կնոջ մորմոքը, իր բարեկամին գիշեանց սպասող գեղուանոյն սրտին արօփի ինչպէս եւ անապէի աղջկան մը արհամարէստ ըրբից, հայ «զարիկային անյատակ արտմութիւննեական» սիրահարէն պուրակներուն, երինքնական ու ծովերան մակար, պիւրակին ինը ու վարդին մեղեղն ինչպէս կանչափ ու մանուան վրայ խոկութերի Աշուղը կ'երգէ ուրիշներուն համար, Թարգմանել կը ջնայա բացա

մազան զգացումներն անոնց որոնց սրտին
խօսնակն է ինքը՝ կոչմամբ։ Եւ ասի անհռունա-
պէս կը բազմապատկէ ոյզ երգերուն հրապոյ-
բու։

Հայ զրականութեան պատմութեան մէջ, այսուհետեւ մենք պիտի չնշենք այն տողերը որոց մինչեւ ցարդ մեր հին զրականութիւնը կրօնական էլերու միօրինակ ու տիուր հաւաքածու մը նախասեամ մեր նախնիքը զատապարտած ենք. Ճե՞տ Պարսիկները Հաֆրզն ունին ու Սաատին ու Քեյամը, մենք՝ պիտի կառենանք հապարտութեամբ սոնկ՝ Քուչակն ունինք. Քուչակը այդ պարսիկ մեծ բանաստեղծներուն իմաստասիրական խորութիւնը չունի անշուշտ, ոչ ալ անոնց գելեցիկագիտական հըմտութիւնը. «գեղջուկ» երգի մըն է, որ ուրիշ բան չէ ըրած բայց եթէ իր հոգին զնել քանի մը պարզուկ երգենու մէջ, բայց այդ հոգին ունի այնակի բանածին փաղողութիւն մը որ չէի սորովութիւն, այլ բայց ութիւն անհան գուրային մէջ ինքին արցին շինուած կը տրուի մեսակ մը եղական խանանւած քներու ։

Հիմացումը զոր Քուչակի երգերն ինձի ներ
շնչեցին, նոյն չափով զգացին եւ քրանացի
դղեկցակատաները, Պայմիւր Պահանցը
պատթեամբ հրատարակեց այդ երգերէն մէկ-
առանինք Գրանսերէն Թարգմանութիւնը (1),
խնդրելով որ իր այդ հրատարակութեանէն ա-
ռաջ ուրիշ ու եւ է աել Քուչակի Գրանսերէն
Թարգմանութիւն մը չերեւայ, եւ պ. Կապրիէլ
Սուրէ սա գերազոյն զնաւառամբ տղողերը կը
առերկեմ մը հին աշուղին այն զեղեցիի բա-
նախօսութեան մէջ զոր արտասանեց Մայրէ
29ի եռելութիւն։

«Հաճոյիքով պիտի ունկնդրէք Նահապետ Քուչակի սիրային քերթուածները , զօղով համակ թամաւուն , թարտ պատկերներով պրացուն , տաղորուած բառեփեան զգացմունք մը որ ճշմարտապէս զգայիկի է : Հաճոյիքով պիտի ունկնդրէք այդ զրովագին մթրովները , այդ տարբառապահ զաղաքանիքան մթրովները , ունկնդրու գեղզեզմանց մէջ , Վանայ զեղեցրկ այցեստաններուն հոգանույն տակ . եւ թերեւս զոյք ալ ինձի պէս պիտի բանեք անոր մէջ տապահութիւնը արեւելքան անինիքրմաց ուսուիք Հայնրի Հայնէն ինին վեց առաջ գրաւած : Այդ տաղերը Սողոմոննի «Երգերգոյն» մնելքայլութիւնը չունին . բայց աւելի սրաբուռն էն , աւելի խանգակաթօռ բէն տարփուաւ :

ИСКУССТВО